

Modaalinen koheesio alisteisissa rakenteissa

REA PELTOLA

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 7. joulukuuta 2011

Tämä työ on saanut alkunsa vieraan kielen oppijan ihmetyksestä: mitä merkitsee se, että yhdessä kielessä on kielipillinen kategoria, jota toisessa ei ole? Ranskan opiskelijaa hämmästyttää subjunktiivimodus, jota käytetään ranskassa erityisesti alisteisissa lauseissa. Suomen kieliooppi ei subjunktiivimodusta tunne. Eikö suomen kielessä siis ilmaista jotain sellaista, mitä ranskassa ilmaistaan? Vai onko tuo suomessa tuntematon modus itse asiassa vain merkitykseltään tyhjä muoto, tietynlaisissa lauseissa säilynyt jäänne, jota ei esimerkiksi suomen kielessä siksi edes tarvita?

Kun kuulostelee ja vertailee näitä kahta kieltä sekä lukee, mitä suomen moduksista on kieliopeissa ja tutkimuksissa sanottu, huomaa, että suomen kielessä useat eri verbimuodot esiintyvät samantyyppisissä lauseissa kuin ranskan subjunktiivi. Valitsin tutkimuskohteikseni näistä kaksi: suomen konditionaalin ja jussiivin. Konditionaalia eli *-isi*-muotoa käytetään suomessa monissa sellaisissa kuvitteellista tai suunniteltua tapahtumaa kuvaavissa lauseissa, joissa ranskassa on subjunktiivi. Sen tapaa muun muassa todenvastaisia tapahtumia ilmaisevista lauseista, kuten seuraava päivälehdestä poimittu esimerkki osoittaa: *Akar ei usko, että Suomessa voisi tapahtua samanlaisia levottomuuksia kuin arabimaissa viime päivinä*. Konditionaalin onkin useissa tutkimuksissa mainittu vastaavan muiden kielten konjunktiiveja ja subjunktiiveja.

Jussiivi eli *-kOOn*-tunnuksella merkitty imperatiivin kolmas persoona on odottamattomampi kohde subjunktiivitutkimukselle. Imperatiiviahon on totuttu pitämään päälauseiden moduksena. Jussiivia käytetään kuitenkin – erityisesti tietyissä suomen murteissa mutta kiteytyneemmin myös yleiskielessä – konsessiivisuuden ilmauksena seuraavan lehtitekstistä poimitun esimerkkilauseen kaltaisissa yhdysrakenteissa: *Jokaisella on oma vuorensa valloitettavana, olkoon se sitten minkälainen hyvänsä*. Vastavissa lauseissa on ranskassa subjunktiivi.

Ranskan subjunktiivin käyttöä ja merkitystä on kuvattu paljon. Näissä kuvauksissa on tunnistettavissa kaksi suuntausta: joskus subjunktiivin katsotaan olevan lauseen

syntaktisen aseman sanelema, merkitykseltään tyhjä muoto, joskus subjunktiiville pyritään määrittelemään jokin perusmerkitys. Näkemys subjunktiivista merkityksettömänä kategoriana selittyy sillä, että tuota merkitystä etsittäessä joudutaan hyvin nopeasti hankaluuksiin, jos käytössä on modusten kuvauksessa yleisesti sovellettu, puhujan propositionaaliseen asenteeseen perustuva käsitteistö, toisin sanoen jos subjunktiivin merkitystä pyritään määrittelemään sen perusteella, miten todenmukaisena puhuja ilmaisemansa tapahtuman esittää. Tällaisen kuvauksen kohteeksi subjunktiiv ei asetu, sillä sitä käytetään paitsi toteutumattomia tai todenvastaisia myös jo toteutuneita asiointiloja ilmaisevissa lauseissa. Haastatteluaineistosta poimitussa lausumassa *mon cadeau de Noël je voulais que ce soit une paire de palmes* ('halusin, että joululahjani olisi pari uimaräpylöitä') subjunktiivimuoto *soit* esiintyy rakenteessa, joka ilmaisee ainakin toistaiseksi toteutumattonta tapahtumaa. Ongelmalliseksi subjunktiivin kuvauksen tapahtuman todenmukaisuuden perusteella tekevät kuitenkin seuraavan blogitekstistä poimitun esimerkin tyyppiset lauseet: *Je suis très fière que ma grand-mère m'apprenne quelque chose* ('Olen tosi ylpeä siitä, että mummoni opettaa minulle jotain'). Tässä rakenteessa subjunktiivimuoto *apprenne* ('opettaa') on lauseessa, joka voi kontekstista riippuen ilmaista todenmukaistakin tapahtumaa. Olen lukenut sen blogitekstin, josta tämä lause tulee, ja tiedän, että ennen sitä puhuja on kuvannut mummon hänelle jo pitämää neulomisen oppituntia. Osaan näin ollen tulkita, että subjunktiivimuoto *apprenne* ('opettaa') viittaa jo alkaneeseen ja siten toteutuneeseen toimintaan. Miten subjunktiivii siis voisi ilmaista puhujan asennetta tapahtuman todenmukaisuutta kohtaan?

Tutkimukseni jatkaa traditiota, jossa subjunktiivilla katsotaan olevan merkitys, mutta tätä merkitystä ei etsitä puhujan asenteesta ja tapahtuman todenmukaisuudesta. Subjunktiiville on itse asiassa ominaista juuri tämän tyyppisen merkitysaineuksen puuttuminen. Subjunktiivin on sanottu edustavan moduksille tavanomaisen kehityksen myöhäisintä vaihetta: moduksille tyyppillinen tapahtuman todenmukaisuutta määrittävä merkitys on siitä kulunut pois. Jäljelle on jäänyt teoreettisen mahdollisuuden merkitys. Subjunktiivin avulla ei siis ilmaista tiedon todennäköisyyttä tai epävarmuutta, vaan esitetään tapahtuma ajatuksen tasolla, sitomatta sitä puhehetkeen. Ranskalaisen kielitieteilijän Gustave Guillaumen termein tapahtuma esitetään virtuaalisena, sen sijaan että se aktualisoitaisiin indikaatiivin aikamuotojen avulla.

Se, että tapahtuma ilmaistaan subjunktiivimuotoisella lauseella, ei kuitenkaan tarkoita, että se on tulkittava ajallisesti täysin irrallisena. Yhdysrakenteissa subjunktiivin avoimeksi jättämät lokerot, siis ne, joiden perusteella lauseen temporaalinen ja modaalinen tulkinta tehdään, täytyvät erityisesti, joskaan eivät ainoastaan, sen lauseen semantiikan perusteella, johon subjunktiivilause on kiinnittyneenä. Esimerkiksi äsken mainitsemassani lausumassa *mon cadeau de Noël je voulais que ce soit une paire de palmes* ('halusin, että joululahjani olisi pari uimaräpylöitä') verbin *vouloir* ('haluta') merkityksen johdosta subjunktiivilauseen ilmaisema tapahtuma tulkitaan haluamisen hetkellä toteutumattomaksi ja haluamiseen nähden ajallisesti myöhäisemmäksi. Tässä semanttisessa mielessä subjunktiivilauseetta voi pitää alisteisena toiselle lauseelle. Muuta perustetta subjunktiivilauseiden alisteiselle asemalle onkin toisinaan vaikeaa löytää.

Subjunktiivi on siis merkinä siitä, että lauseen ilmaiseman tapahtuman ajallista ja modaalista ankkurointia on etsittävä kontekstista. Se osoittaa, että jossakin on rakennettu mentaalinen tila, tulkintakehys, johon lauseen sisältö on sijoitettava. Näin se sitoo lauseen sisällön siihen, mitä on sanottu, tai siihen, mitä sanotaan seuraavaksi. Se luo diskurssiin modaalista koheesiota.

Tavallisesti subjunktiivia on tarkasteltu juuri toisen, hallitsevan lauseen semantiikan näkökulmasta. Väitöstutkimuksessani yritän laajentaa tätä näkökulmaa hieman. Olen tutkinut subjunktiivin käyttöä lehti- ja verkkoteksteissä sekä nauhoitetuissa keskusteluissa ja haastatteluissa ja huomannut, että tekstissä tai puheessa subjunktiivin merkitys yhdistyy kontekstin muiden modaalisten ainesten merkitykseen. Esimerkiksi modaaliverbi *pouvoir* ('voida') esiintyy aineistossani varsin usein subjunktiivimuotoisena. Sen avulla subjunktiivilauseeseen voidaan ikään kuin tuoda takaisin se episteesemisen mahdollisuuden merkitys, jota subjunktiivi yksin ei enää ilmaise. Verbisemantiikka yleisemminkin samoin kuin subjunktiivimuodon subjektin viittaussuhde ovat tärkeässä roolissa subjunktiivilauseen tulkinnassa. Subjunktiivin käytön tarkastelu avaakin ikkunan siihen, miten monen tekijän summa lauseen modaalinen merkitys on.

Aineistostani käy ilmi, että subjunktiivilause ja sitä hallitsevaksi mielletty rakenne saattavat erityisesti keskustelupuheessa esiintyä toisistaan merkittävästi erillään. Niiden väliin voi ilmestyä jopa kokonaisia keskustelunjaksuja. Tällöin syntaktinen liitos voi olla hyvinkin löyhä, mutta semanttinen yhteys säilyy. Subjunktiivi ilmaisee edelleen, että lauseen sisältö on tulkittava aiemmin luodussa modaalisessa kehityksessä. Myös erilaisissa hajakenteissa koheesio, jonka merkinä subjunktiivi on, voi säilyä. Kutsun tätä subjunktiivin modaalista koheesiota luovaa funktiota työssäni *subjunktiivisuudeksi*, ja sitä jäljitän myös suomen kielen kieliopista.

Kuten alussa sanoin, olen väitöstutkimuksessani ottanut selvää kahdesta kohdasta, joissa olen olettanut subjunktiivisuuden suomen kielessä ilmenevän. Konditionaali, joka niin huomattavalla tavalla muistuttaa käyttöyhteyksiltään ranskan subjunktiivia, osoittautuu semantiikaltaan perustavasti erilaiseksi. Konditionaali ei ole samalla tavoin avoin muoto kuin subjunktiivi: sen merkitykseen sisältyy aikarakenne, joskaan konditionaalilla ei kytketä tapahtumia samalla lailla puhehetkeen kuin indikatiivin aikamuodoilla. Konditionaalilla avulla luodaan puhujan todellisuudelle vaihtoehtoinen tila, jossa ilmaistut tapahtumat aktuaalistuvat. Konditionaalimuotoisella lauseella ei siis voida esittää asiainkuvia guillaumelaisessa mielessä virtuaalisella tasolla niin kuin subjunktiivilauseella. Tämä näkyy kielenkäytössä siten, että konditionaali ei voi esiintyä lauseessa, jossa ilmaistaan toteutunut tapahtuma. Niinpä jo tutussa ranskankielisessä lausumassa *je suis très fière que ma grand-mère m'apprenne quelque chose* subjunktiivimuotoa *apprenne* ei voi suomentaa konditionaalimuodolla *opettaisi* vaan indikatiivin preesensillä *opettaa*: 'olen tosi ylpeä siitä, että mummoni opettaa minulle jotain'.

Ero subjunktiivin ja konditionaalien välillä näkyy myös laajemmissa diskurssin jaksoissa. Sen sijaan, että konditionaali jättäisi lauseen sisällön ajallisen ja modaalisen tulkinnan täysin kontekstuaalisten tekijöiden varaan niin kuin subjunktiivi, sen avulla rakentuu uusi temporaalinen ja modaalinen tila. Tämä tila voi suuntautua diskurssissa eteenpäin valmistellen seuraavaa puhetoimintaa. Esitän tästä seuraavan, keskustelu-

aineistosta poimitun miniatyyriesimerkin, jossa puhuja kuvailee lautasantennin ominaisuuksia ja niiden mahdollisia ja todellisia seurauksia: *tommonen lautasantenni vaikke on kupera ja lumi tahtoisi siihe niinku pakkaantuu nii siin on se pintajännitys niin suuri että se ei pysty koskaan tarttuo että*. Kuvatessaan lautasantennin fyysistä ominaisuutta puhuja käyttää indikatiivin preesensmuotoa (*vaikke on kupera*). Ilmaistessaan tästä ominaisuudesta johtuvaa seurausta hän vaihtaa konditionaaliin (*lumi tahtoisi siihe niinku pakkaantuu*). Näin ollen seuraus tulee esitetyksi mahdollisesti toteutuvana. Seuraavaksi puhuja ilmaiseekin, ettei tämä seuraus lautasantennin toisen ominaisuuden vuoksi toteudu: *siin on se pintajännitys niin suuri että se ei pysty koskaan tarttuo että*. Tällöin käytössä on jälleen indikatiivi. Konditionaalien avulla esitellään siis vaihtoehtoinen tapahtumainkulku. Vaihtoehtoisuus ennakoi tässä kieltoa. Tällaista vaihtoehtoisuutta ranskan subjunktiivi ei luo.

Suomen jussiivia käytetään päälauseessa ilmaisemaan velvollisuutta, kuten vaikkapa lauseessa *Suksikoon suolle*. Mikäli tapahtuma tai toiminta on jussiivimuodon subjektin tarkoitteelle mieluisa, jussiivi ilmaisee lupaa, kuten lauseessa *Nukkukoon vielä vähän aikaa*. Ranskassa vastaavissa lauseissa käytetään subjunktiivia. Olen väitöstutkimuksessani analysoinut jussiivin semantiikkaa päälauseissa ja tullut siihen tulokseen, että jussiivin abstrakti permissiivinen merkitys voi eri konteksteissa tulla tulkituksi hyvin eri tavoin: puhuja voi sen avulla ilmaista, ettei asetu tapahtuman toteutumista vastaan tai toisaalta että hän aktiivisesti mahdollistaa tapahtuman toteutumisen. Se, onko kyseessä velvollisuuden vai luvan ilmaus, riippuu todellakin siitä, minkälaiseksi jussiivimuodon subjektin tarkoitteen suhtautuminen tapahtumaan ymmärretään. Erityisesti murreaineistossa näkyy, miten implisiittisiä voivat olla ne syyt, joiden mukaan tulkinta ohjautuu joko velvollisuuden tai luvan merkityksen suuntaan – ilman että toinen katoaa kokonaan.

Kun jussiivilause tulee yhdysrakenteen osaksi, jussiivin abstrakti permissiivinen merkitys asettuu lauseiden väliseksi suhteeksi: kahden yhteensopimattomiksi mielletyn tapahtuman onkin mahdollista toteutua toisistaan huolimatta. Annoin tästä jussiivin konsessiivisesta käytöstä aiemmin esimerkiksi lauseen *Jokaisella on oma vuorensa valloitettavana, olkoon se sitten minkälainen hyvänsä*. Myös tämä käyttö on jussiiville ja ranskan subjunktiiville yhteistä. Toisin kuin konditionaali, jussiivi on myös semantiikaltaan näissä yhteyksissä lähellä subjunktiivia. Jussiivimuotoinen konsessiivilause voi ilmaista tapahtumaa, joka kontekstin perusteella tulkitaan toteutuneeksi. Seuraava katkelma eräästä päivälehdestä julkaistusta konserttiarviosta havainnollistaa tätä: *Ohjekirjan mukaan [Melartinin kuudennen] sinfonian metafyyssisenä ideana on sielun vaellus neljän elementin, maan, veden, ilman ja tulen läpi. Olkoon Melartinin kuudes tyylillisesti hajanainen, mutta orkesteri ei tällä kertaa ollut*. Jussiivilause *Olkoon Melartinin kuudes tyylillisesti hajanainen* tulkitaan tässä todenmukaiseksi seuraavan lauseen perusteella (*mutta orkesteri ei tällä kertaa ollut*), sillä sen ymmärretään olevan tämän kanssa kontrastiivisessa suhteessa. Jussiivi itsessään ei ilmaise tapahtuman toteutumista sen enempää kuin toteutumattomuuttakaan.

Subjunktiivin lailla jussiivia käytetään ilmaisemaan tapahtumia ajatuksen tasolla. Nämä teoreettiset mahdollisuudet tulevat tekstissä tai puheessa kontekstuaalisten tekijöiden ansiosta tulkituiksi eri tavoin puhehetken nähden. Jussiivin alisteinen käyttö

on suomen murteissakin toki huomattavasti rajatumpaa kuin ranskan subjunktiivin, jota käytetään konsessiivisten rakenteiden lisäksi semantiikaltaan ja syntaksiltaan hyvin monentyyppisissä lauseissa. Yhdyslauseen osana jussiivilause kuitenkin luo samantyyppistä modaalista koheesiota kuin ranskan subjunktiivi, sillä sen ajallinen ja modaalinen tulkinta riippuu olennaisesti yhdyslauseen toisesta komponentista ja ympäröivästä kontekstista.

Tutkimani modukset eivät luo koheesiota ainoastaan lineaarisesti yhdyslauseen sisällä, syntagmaattisella tasolla, vaan samanaikaisesti myös assosiatiivisiin suhteisiin perustuvalla paradigmaattisella akselilla. Ne rinnastuvat toisten lausumien indikatiivin aikamuotoihin ja infiniittisiin muotoihin ja mahdollistavat näin liikkumisen virtuaaliselta tasolta aktuaalisemmalle ja toisinpäin. Kun puhuja käyttää samaa verbiä tai semanttisesti läheisiä verbejä vaikkapa ensin infiniitivimuotoisena, sitten subjunktiivissa tai jussiivissa ja lopuksi indikatiivin menneen ajan muodossa, hän sitoo ilmaisemaansa asiaintilaa vähitellen yhä tiiviimmin puhehetkeen nähden. Tällaiset siirtymät saattavat esimerkiksi kehystää narratiivisia jaksoja: tapahtuma esitellään ensin subjunktiivimuodon ansiosta virtuaalisella tasolla, sitten puretaan tapahtumien kulku, lopuksi sama tapahtuma ilmaistaan indikatiivin aikamuotoa käyttäen aktuaalistuneena, puhehetkeen sidottuna.

Subjunktiivisella moduksella on siis paljonkin merkitystä. Paitsi että se sitoo yhdysrakenteiden osia toisiinsa, se luo yhteyksiä diskurssin eri osien välille. Suomen kieletäkin löytyy tällaista subjunktiivisuutta.

Rea Peltola: *Cohésion modale et subordination. Le conditionnel et le jussif finnois au miroir de la valeur sémantique et discursive du subjonctif français.* Helsinki: Helsingin yliopisto 2011. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7376-2>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi